

سورة التوبة

دانشگاه ایستادن و بلوچستان

تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

عنوان:

بررسی جایگاه و کارکرد شهرهای کوچک در توسعه‌ی منطقه‌ای (نمونه‌ی موردی داراب)

استاد راهنما:

دکتر حسین یغفوری

استاد مشاور:

دکتر صمد فتوحی

تهیه و تنظیم:

اسحاق معصومی

خرداد ۱۳۹۱

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان بررسی جایگاه و کارکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای (نمونه‌ی موردی داراب) قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری توسط دانشجو اسحاق معصومی تحت راهنمایی استاد پایان نامه دکتر حسین یغفوری تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد. (نام و امضاء دانشجو)

این پایان نامه واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

تاریخ

امضاء

نام و نام خانوادگی

استاد راهنما:

استاد راهنما:

استاد مشاور:

داور ۱:

داور ۲:

نماینده تحصیلات

تکمیلی:

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب اسحاق معصومی تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان‌نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو:

امضاء

تقدیم

تقدیم به پدرم که زیستنم آموخت و معنی زندگی ام هست

تقدیم به مادرم که صبورانه ایستاد...

و تکیه گاهم شد...

تقدیم به برادرانم و فواهرم؛ که حامیانی دلسوز و مهربانانی بی‌همتایند.

« دوستتان دارم »

سپاسگزارى

فداوند جان آفرين را به وسعت بى‌كران عظمتش سپاس مى‌گويم كه توانم داد تا برگ ديگرى از دفتر زندگى را با بهروزي ورق زده و به لطف بى‌پايان يگانه‌اش در آستانه راه ديگرى باشم.

در توانايى انجام اين تمقيق افتخار اين را داشتم تا از محضر علم و ادب اساتيد گرانقدرم جناب آقاى دكتور مسين يغبورى و جناب آقاى دكتور صمد فتومى بهره‌ها گرفته و سودها جويم. جاى آن دارد تا فالصانه‌ترين مراتب قدردانى فود را نسبت به الطاف اين بزرگانديشان به پاس رهنمودهاى ارزنده‌شان تقديم دارم.

بر فود لازم مى‌دانم از اساتيد محترم دانشكده جغرافيا و برنامه‌ريزى محيطى دانشگاه سيستان و بلوچستان و نيز از دوستان عزيزم ميثم صفرپور، رضا توسلى، نواب صفى‌جهان‌شاهى، صابر نعمتى و به فصوص سعيد هوشمند عزيز و دوست داشتنى كه در مصاحبت با ايشان بهره‌ها يافته‌ام تشكر و قدردانى نمايم.

اميد آن كه اين سطور با تمامى ضعف‌ها و لغزش‌ها مورد توجه استادان بزرگوار و به فصوص دوستداران علم قرار گيرد.

چکیده

در زمان حاضر یکی از چالش‌های اساسی دولت‌ها به ویژه در کشورهای در حال توسعه، سازماندهی ساختار فضایی مطلوب ملی است، به طوری که چنین ساختاری امکان تقسیم کارکردی، اقتصادی-اجتماعی متعادلی را در سلسله مراتب شهری و منطقه‌ای فراهم آورد. بر اساس تحولات سیاسی و اقتصادی جهانی به ویژه در نیم قرن اخیر منجر به بروز نابرابری‌های شهری و منطقه‌ای و مسائلی مانند مهاجرت‌های فزاینده در فضای ملی ممالک در حال توسعه شده و در نتیجه باعث از بین رفتن نظام‌های سنتی، کارکردهای سنتی شهرهای کوچک و منطقه‌ای در نظام ملی و منطقه‌ای و نیز ظهور پدیده برتری شهری در اکثر این کشورها گردیده است. چنین پیامدهایی در دهه‌های اخیر متولیان و تصمیم‌گیران برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای را به سمت ضرورت تغییر نگرش‌های مفهوم توسعه و جهت‌گیری در ارتقاء کیفی آن - یعنی بازتوزیع عادلانه فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در فضای ملی و منطقه‌ای رهنمون گشته است. برای نیل به این هدف، برنامه‌ریزان کلان این کشورها با بازساخت نقش‌های اقتصادی و اجتماعی شهرهای کوچک و میانی از طریق استقرار فعالیت‌های جدید و نیز احیای کارکردهای بالقوه و سنتی جهت‌گیری شده است. بررسی روندهای موجود نشان می‌دهد که در شرایط تمرکزگرایی جمعیت شهری در سطح کشور و همچنین شدت تمرکز و تجمع جمعیت شهری در استان فارس و وجود پدیده نخست شهری؛ تعدیل قطب‌گرایی و توسعه‌ی شهری و تمرکززدایی از شهر مسلط، از طریق راهکار تقویت شهرهای کوچک، اقدامی منطقی در جهت توسعه‌ی فضایی منطقه می‌باشد و در نتیجه راهبرد توسعه‌ی شهرهای کوچک می‌تواند به عنوان راهبرد محوری توسعه‌ی منطقه‌ای مورد توجه قرار گیرد. پایان‌نامه حاضر با عنوان بررسی جایگاه و کارکرد شهرهای کوچک در توسعه‌ی منطقه‌ای در قالب پنج فصل، نقش شهر داراب را به عنوان یک شهر کوچک، در توسعه‌ی اقتصادی منطقه و همچنین در توزیع فضایی جمعیت در سطح منطقه با استفاده از مدل‌های رتبه-اندازه، کشش‌پذیری، تاکسونومی عددی، ضریب آنتروپی و ضریب مکانی بیان می‌کند.

کلیدواژه‌ها: شهر کوچک، توسعه، توسعه‌ی منطقه‌ای، شهر داراب.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول کلیات تحقیق.....	۱
۱-۱- مقدمه.....	۲
۲-۱- بیان مساله.....	۲
۳-۱- سوالات اصلی تحقیق.....	۵
۴-۱- فرضیه‌های تحقیق.....	۵
۵-۱- اهداف تحقیق.....	۵
۶-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق.....	۵
۷-۱- پیشینه‌ی تحقیق.....	۷
۱-۷-۱- منابع فارسی.....	۷
۲-۷-۱- منابع خارجی.....	۹
۸-۱- روش تحقیق.....	۱۲
۹-۱- روش و ابزار گردآوری اطلاعات.....	۱۲
۱۰-۱- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....	۱۳
۱۱-۱- نوآوری طرح در چیست.....	۱۳
۱۲-۱- چالش‌ها و محدودیت‌های تحقیق.....	۱۴
فصل دوم مبانی نظری (تعاریف و مفاهیم).....	۱۵
۱-۲- مقدمه.....	۱۶
۲-۲- تعاریف و مفاهیم.....	۱۷
۱-۲-۲- شهر.....	۱۷
۲-۲-۲- شهر کوچک.....	۱۸
۳-۲-۲- توسعه.....	۱۹
۴-۲-۲- منطقه.....	۲۰
۵-۲-۲- توسعه منطقه‌ای.....	۲۱
۶-۲-۲- نقش یا کارکرد شهر.....	۲۳
۷-۲-۲- حوزه‌ی نفوذ.....	۲۳
۸-۲-۲- تعادل منطقه‌ای.....	۲۴
۹-۲-۲- شبکه‌ی شهری.....	۲۵
۱۰-۲-۲- سلسله مراتب شهری.....	۲۶
۱۱-۲-۲- سیستم منطقه‌ای (شهری - روستایی).....	۲۷
۱۲-۲-۲- توسعه و سیستم‌های شهری - منطقه ای.....	۲۸
۳-۲- تجارب جهانی استفاده از شهرهای کوچک در بعضی از کشورها.....	۲۹
۱-۳-۲- چین.....	۲۹
۲-۳-۲- ژاپن.....	۲۹
۳-۳-۲- اکوادور.....	۳۰

۳۰	۴-۳-۲- نیجریه و تانزانیا.....
۳۴	۴-۲- دیدگاه‌های مختلف در رابطه با نقش شهرهای کوچک.....
۳۴	۱-۴-۲- راهبرد توسعه‌ی روستا- شهری.....
۳۵	۲-۴-۲- اهمیت و جایگاه شهرهای کوچک در تعادل بخشی به نظام اسکان جمعیت.....
۳۶	۳-۴-۲- اهمیت و جایگاه شهرهای کوچک در توسعه‌ی روستایی.....
۳۷	۴-۴-۲- شهرهای کوچک و تمرکز زدایی.....
۳۸	۵-۴-۲- شهرهای کوچک و توسعه‌ی پایدار.....
۴۰	۵-۲- دیدگاه‌های نظری در رابطه با شهرهای کوچک.....
۴۰	۱-۵-۲- نظریه مکان مرکزی.....
۴۱	۲-۵-۲- نظریه قطب رشد.....
۴۳	۳-۵-۲- نظریه مرکز - پیرامون.....
۴۶	۴-۵-۲- نظریه راندینلی.....
۴۸	۵-۵-۲- نظریه سلسله مراتب شهری.....
۴۹	۱-۵-۵-۲- شاخص تقدم و تسلط تک شهری.....
۵۰	۶-۵-۲- نظریه وابستگی.....
۵۱	۷-۵-۲- نظریه اقتصاد مقیاس.....
۵۲	۶-۲- مدل‌ها و روش‌های برنامه‌ریزی و مدیریت فضایی مناطق.....
۵۲	۱-۶-۲- قانون رتبه - اندازه.....
۵۳	۲-۶-۲- ضریب کشش‌پذیری.....
۵۴	۳-۶-۲- ضریب آنتروپی.....
۵۶	۴-۶-۲- ضریب مکانی.....
۵۷	۵-۶-۲- تاکسونومی عددی.....
۵۸	۷-۲- جمع‌بندی فصل دوم.....
۵۹	فصل سوم مشخصات جغرافیایی منطقه مورد مطالعه.....
۶۰	۱-۳- مقدمه.....
۶۰	۲-۳- مشخصات جغرافیایی منطقه مورد مطالعه.....
۶۰	۱-۲-۳- موقعیت و وسعت.....
۶۴	۲-۲-۳- توپوگرافی منطقه.....
۶۵	۳-۲-۳- اقلیم.....
۶۵	۱-۳-۲-۳- رطوبت.....
۶۶	۲-۳-۲-۳- بارش.....
۶۸	۳-۳-۲-۳- دما.....
۷۰	۴-۳-۲-۳- باد.....
۷۲	۳-۳- ویژگی‌های اجتماعی - اقتصادی.....
۷۲	۱-۳-۳- پیشینه تاریخی و فرهنگی.....
۷۳	۲-۳-۳- جمعیت و خانوار.....
۷۶	۳-۳-۳- وضعیت فعالیت نیروی انسانی.....

۷۷	۴-۳-۳- وضعیت سواد نیروی انسانی.....
۷۷	۴-۳- امور زیربنایی.....
۷۷	۳-۴-۱- شبکه‌های ارتباطی.....
۷۸	۳-۴-۲- شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطات.....
۷۸	۳-۴-۲-۱- پست.....
۷۹	۳-۴-۲-۲- مخابرات.....
۷۹	۳-۵- منابع تأمین آب و حوضه آبریز و شبکه رودخانه‌ها.....
۷۹	۳-۶- بهداشت و درمان.....
۸۰	۳-۷- کشاورزی، منابع طبیعی و دامپروری.....
۸۲	۳-۸- پوشش گیاهی و مرتع.....
۸۴	۳-۹- صنعت و معدن.....
۸۶	۳-۱۰- جمع بندی فصل سوم.....
۸۷	فصل چهارم تجزیه و تحلیل آمار و اطلاعات.....
۸۸	۴-۱- مقدمه.....
۹۰	۴-۲- تحلیل تحولات نظام سلسله مراتب شهری در منطقه مورد مطالعه.....
۹۲	۴-۳- سلسله مراتب مراکز شهری منطقه مورد مطالعه.....
۹۲	۴-۴- شاخص نخست شهری مهتا در شهرهای منطقه مورد مطالعه.....
۹۳	۴-۵- جایگاه شهر داراب در نظام شهری منطقه مورد مطالعه.....
۹۶	۴-۶- قانون رتبه اندازه شهرهای منطقه مورد مطالعه.....
۹۷	۴-۷- تعیین درجه آنتروپی شهرهای منطقه مورد مطالعه.....
۹۹	۴-۸- روش تاکسونومی عددی.....
۹۹	۴-۸-۱- مراحل انجام روش تاکسونومی عددی.....
۱۰۵	۴-۹- تعیین میزان کشش‌پذیری شهرهای منطقه مورد مطالعه.....
۱۰۷	۴-۱۰- تحلیل ضریب مکانی شهرستان داراب.....
۱۰۹	۴-۱۱- جمع بندی فصل چهارم.....
۱۱۰	فصل پنجم آزمون فرضیات، نتیجه‌گیری و پیشنهاد.....
۱۱۱	۵-۱- مقدمه.....
۱۱۱	۵-۲- آزمون فرضیات.....
۱۱۱	۵-۲-۱- فرضیه اول.....
۱۱۲	۵-۲-۲- فرضیه دوم.....
۱۱۲	۵-۳- جمع بندی و نتیجه‌گیری.....
۱۱۳	۵-۴- پیشنهادت.....
۱۱۶	فهرست منابع.....

فهرست جدول‌ها

عنوان جدول	صفحه
جدول ۱-۲. وابستگی‌های مهم فضایی از نظر دنیس راندینلی.....	۴۸
جدول ۱-۳. بارندگی سالانه شهرستان داراب در دوره آماری سیزده ساله.....	۶۷
جدول ۲-۳. توزیع فصلی بارش در ایستگاه حسن آباد در دوره سیزده ساله.....	۶۸
جدول ۳-۳. مقادیر رطوبت نسبی ماهیانه (٪) طی دوره آماری سیزده ساله.....	۶۶
جدول ۴-۳. میانگین دمای سالانه ایستگاه داراب طی سیزده سال (سانتیگراد).....	۶۹
جدول ۵-۳. درجه حرارت حداکثر و حداقل متوسط ماهانه و سالانه ایستگاه داراب طی سیزده سال اخیر.....	۶۹
جدول ۶-۳. درجه حرارت حداکثر و حداقل مطلق دما در ایستگاه داراب طی دوره آماری سیزده ساله.....	۷۰
جدول ۷-۳. تغییرات فصلی دما در شهرستان داراب در دوره آماری سیزده ساله.....	۷۰
جدول ۱۰-۳. تقسیمات کشوری در محدوده‌ی شهرستان داراب در سال ۱۳۸۷.....	۷۴
جدول ۱۱-۳. خانوار و جمعیت شهرستان برحسب ساکن و غیر ساکن، آبان ۱۳۸۵.....	۷۵
جدول ۱۲-۳. جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر استان فارس برحسب وضع فعالیت در سال ۱۳۸۵.....	۷۶
جدول ۱۳-۳. تعداد باسوادان ۶ ساله و بیشتر ساکن در نقاط شهری و روستایی بر حسب جنس و شهرستان در سال ۱۳۸۵.....	۷۷
جدول ۱۴-۳. انواع راه‌های زیر پوشش اداره کل راه و ترابری استان فارس در سال ۱۳۸۷ (کیلومتر).....	۷۸
جدول ۱۵-۳. وضعیت تلفن‌های ثابت و همراه استان فارس.....	۷۹
جدول ۱۶-۳. شاخص‌های کشاورزی شهرستان داراب در سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۵.....	۸۱
جدول ۱۷-۳. بهره برداری‌های کشاورزی بر حسب نوع فعالیت، ۱۳۸۵.....	۸۱
جدول ۱۸-۳. بهره برداری‌های کشاورزی بر حسب نوع فعالیت، ۱۳۸۵.....	۸۲
جدول ۱۹-۳. وضعیت و سطح مراتع شهرستان داراب.....	۸۳
جدول ۲۰-۳. مشخصات واحدهای صنعتی موجود و مهم شهرستان داراب در سال‌های ۸۵ تا ۸۷.....	۸۴
جدول ۲۱-۳. مشخصات واحدهای معدنی موجود و مهم شهرستان داراب در سال‌های ۸۵ تا ۸۷.....	۸۵
جدول ۱-۴. سلسله مراتب نظام شهری منطقه.....	۹۰
جدول ۲-۴. طبقه بندی اندازه‌ی شهرهای منطقه.....	۹۱
جدول ۳-۴. شاخص نخست شهری مهتا.....	۹۳
جدول ۴-۴. جمعیت شهرهای منطقه مورد مطالعه.....	۹۴
جدول ۵-۴. ضریب آنتروپی شهرهای منطقه مورد مطالعه بدون احتساب شهر داراب.....	۹۷
جدول ۶-۴. ضریب آنتروپی شهرهای منطقه مورد مطالعه با احتساب شهر داراب.....	۹۸
جدول ۷-۴. شاخص‌های توسعه‌ی اقتصادی منطقه مورد مطالعه به تفکیک حوزه‌های آماری.....	۹۹
جدول ۸-۴. ماتریس داده‌های مربوط به منطقه مورد مطالعه.....	۱۰۰
جدول ۹-۴. ماتریس استاندارد شده.....	۱۰۰
جدول ۱۰-۴. محاسبه فواصل مرکب بین حوزها از لحاظ توسعه اقتصادی.....	۱۰۱
جدول ۱۱-۴. ماتریس فواصل مرکب و کوچک‌ترین فواصل بین حوزه‌ها.....	۱۰۱
جدول ۱۲-۴. تعیین گروه‌های همگن.....	۱۰۲
جدول ۱۳-۴. حد ایده آل توسعه در شاخص‌های مورد استفاده.....	۱۰۲

- جدول ۴-۱۴. حد ایده آل توسعه در شهرهای منطقه مورد مطالعه..... ۱۰۴
- جدول ۴-۱۵. الگوی اندازه گیری شهرها بر اساس شهر نخست ۱۰۴
- جدول ۴-۱۶. نرخ رشد شهرهای منطقه مورد مطالعه..... ۱۰۶
- جدول ۴-۱۷. میزان کشش پذیری شهرهای منطقه مورد مطالعه ۱۰۷
- جدول ۴-۱۸. تغییرات بخش های اقتصادی استان فارس و منطقه مورد مطالعه (۱۳۷۵-۱۳۸۵)..... ۱۰۸
- جدول ۴-۱۹. روند تغییرات ضریب مکانی شهرستان داراب در سرشماری ۷۵-۱۳۸۵..... ۱۰۸

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان شکل
۲۲	شکل ۱-۲. نمودار نظریه‌ی جدید توسعه‌ی منطقه‌های.....
۴۶	شکل ۲-۲. ترتیب مراحل در مدل مرکز - پیرامون فریدمن.....
۶۲	شکل ۱-۳. نقشه موقعیت شهرستان داراب در کشور و استان فارس.....
۶۳	شکل ۲-۳. نقشه بخش‌های سه گانه شهرستان داراب.....
۶۳	شکل ۳-۳. نقشه موقعیت دهستان‌های شهرستان داراب.....
۷۱	شکل ۴-۳. گلباد سالانه شهرستان داراب (ایستگاه هواشناسی شهرستان داراب ۱۳۸۷).....
۷۶	شکل ۵-۳. مقایسه جمعیت شهرستان داراب با استان فارس.....
۸۸	شکل ۱-۴: موقعیت شهرستان داراب نسبت به شهرستان‌های همجوار.....
۸۹	شکل ۲-۴. نقشه طبقه بندی مسیرهای ارتباطی موجود در منطقه مورد مطالعه.....
۹۳	شکل ۴-۴. نمودار شاخص نخست شهری مهتا در شهرهای جنوب شرق استان فارس.....
۹۵	شکل ۵-۴. نمودار جایگاه شهر داراب در نظام شهری منطقه در فاصله سال های ۸۵-۱۳۵۵.....
۹۶	شکل ۶-۴. جایگاه شهر داراب در مدل رتبه اندازه تعدیل یافته.....
۹۹	شکل ۸-۴. نمودار ضریب آنتروپی منطقه مورد مطالعه بدون احتساب شهر داراب.....
۱۰۳	شکل ۹-۴. نقشه طبقه بندی شهرها بر اساس سطح توسعه یافتگی با استفاده از تاکسونومی عددی.....
۱۰۵	شکل ۱۰-۴. نمودار الگوی اندازه گیری توسعه اقتصادی شهرها بر اساس شهر نخست.....
۱۰۶	شکل ۱۱-۴. نرخ رشد شهرهای منطقه مورد مطالعه.....
۱۰۷	شکل ۱۲-۴. میزان کشش پذیری شهرهای منطقه مورد مطالعه.....
۱۰۹	شکل ۱۳-۴. نمودار روند تغییرات ضریب مکانی داراب در سرشماری ۷۵-۸۵.....

فصل اول

کلیات تحقیق

کشور ما در چند دهه‌ی اخیر به عنوان یک کشور در حال توسعه به خصوص پس از اصلاحات ارضی و سپس با شروع جنگ تحمیلی ۸ ساله، گرفتار مهاجرت خیل عظیمی از روستاییانی شده که روستاهای خود را ترک کرده و روانه شهرها شده‌اند. در این بین شهرهای بزرگ بیش از سایر شهرها هدف اصلی مهاجرت قرار گرفته‌اند و در نتیجه شهرهای مذکور شاهد معضلات اجتماعی مانند پدیده‌ی حاشیه‌نشینی بوده‌اند. آنچه مسلم است شهرهای کوچک با پذیرش بخشی از سرمایه‌ها و عوامل تولید می‌توانند عامل جذب و نهایتاً کمک به برقراری تعادلی در منطقه خود شوند تا معضلات شهری را که ریشه در روستاها دارند، کاهش دهند. بنا به دلایل تاریخی، برنامه‌ریزی منطقه‌ای در اکثر کشورهای جهان سوم نظیر ایران متأثر از تئوری قطب رشد می‌باشد. روند تکاملی این نظریه به عامل پخش توسعه منجر می‌شود که بار سنگین این رسالت از طریق شهرهای کوچک قابل اجراست. هدف از پژوهش حاضر بررسی جایگاه و کارکرد شهر داراب به عنوان شهر کوچک در منطقه جنوب شرق استان فارس و توانایی آن در پخش توسعه در منطقه مورد مطالعه است. به منظور بررسی نقش شهر داراب و میزان تعادل بخشی آن در منطقه، از مدل‌های کمی و ریاضی استفاده شده است.

۱-۲- بیان مساله

جوامع انسانی در طول تاریخ حیات خود علاوه بر تکامل زیست شناختی که همه‌ی موجودات را در بر می‌گیرد، دارای یک سری تکامل اجتماعی فرهنگی بوده‌اند. امروزه شهرنشینی در کشورهای پیشرفته‌ی دنیا و نیز در ممالک توسعه نیافته بارزترین نمود تکامل اجتماعی- فرهنگی جوامع انسانی به شمار می‌رود (فنی، ۱۳۸۸: ۵). با وقوع انقلاب صنعتی شهرها کانون تمرکز فعالیت‌های اقتصادی بویژه صنایع شدند. بر اساس این راهبرد، کارگران روستایی برای کار به شهرها روی آوردند که حاصل چنین راهبردی روابط فضایی جدیدی بوجود آورد که با شروع قرن بیستم خصوصاً از دهه‌ی ۱۹۶۰ به بعد نابسامانی‌ها را در ساختار فضایی کشورهای شمال و اغلب کشورهای جنوب فراهم نمود (موحد، ۱۳۷۶: ۵). این افزایش جمعیت شهری بویژه در کشورهای درحال توسعه، علیرغم اعتقاد بسیاری از محققان مبنی بر اینکه این افزایش با رشد و توسعه‌ی اقتصادی همراه بوده است، مسائل و مشکلات عدیده‌ای از جمله تمرکز بیش از حد جمعیت و فعالیت در کلان شهرها، توسعه‌ی ناموزون، افزایش تفاوت‌ها و نابرابری‌های منطقه‌ای، مشکل کمبود مسکن، امکانات و تسهیلات و تاسیسات

شهری، ظرفیت‌های زیست محیطی، آلودگی‌های منابع آب، هوا، خاک و غیره را باعث شده است. علاوه بر جمعیت شهری، نخست شهرها سهم عمده‌ای از تولید ناخالص داخلی و اشتغال در بخش‌های صنعت و خدمات کشورهایشان را نیز به خود اختصاص داده اند (Mathur, 1997: 65).

این نابسامانی در سطوح ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای که بر اثر عوامل گوناگون تحت تاثیر مکانیسم‌های حاکم بر ساختار اقتصادی-اجتماعی و سیاسی در ایران نیز پدید آمد (موحد، ۱۳۷۶: ۶). توسعه‌ی سرمایه‌داری در چارچوب اقتصاد متکی به نفت سبب رکود بخش کشاورزی و رشد شهری گردید (نظریان، ۱۳۷۴: ۱۵۱). حاصل این پوشش از میان رفتن نقش شهرهای کوچک و پیدایش نوعی شبکه‌ی شهری است که به آن شبکه‌ی شهری زنجیره‌ای گویند (حسامیان و دیگران، ۱۳۷۷: ۱۲۷). در این نوع شبکه‌ی شهری، شهرهای بزرگ، اکثر فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و مراکز تصمیم‌گیری را در خود جای داده و تمرکزهای منطقه‌ای و انباشتگی شهری را بوجود آورده اند که به الگوی توسعه‌ی فضایی «مرکز پیرامون» منجر شده است. به طوری که این روند اکثر سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهری و منطقه‌ای را برای تمرکززدایی جمعیت، مشاغل و زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی از نخست شهرها و نواحی پر ازدحام به ارائه‌ی راهکارها و تدابیر کاربردی واداشته است (گیلبرت و گالگر ۱۳۷۵: ۶۱-۶۴).

با توجه به رشد سریع شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه و ظهور مسائل مربوط به کمبود واحدهای مسکونی و بالا رفتن میزان بیکاری، عده‌ای از محققان پیشنهاد کرده اند برنامه ریزی‌های توسعه براساس تاکید بر پویایی شهرهای کوچک تهیه شود، زیرا به دلیل وجود امکانات شغلی، تعلیم و تربیت و دیگر نیازهای اساسی، شهرهای بزرگ مقصد نهایی بیشتر مهاجران روستایی و مهاجران شهرهای کوچک است. طرفداران شهرهای کوچک در امر توسعه معتقدند در صورت تامین این قبیل نیازها در شهرهای کوچک، مسیرهای مهاجرتی تغییر یافته، به جای شهرهای بزرگ، شهرهای کوچک مقصد نهایی مهاجران روستایی خواهند بود (شکویی، ۱۳۸۰: ۴۱۳). بررسی‌های به عمل آمده نشان می‌دهد که شهرهای کوچک در توسعه‌ی اجتماعی-اقتصادی کشورهای آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین اهمیت خاصی دارند، زیرا عرضه‌ی کارکردهای مختلف اجتماعی، اقتصادی و خدماتی در شهرهای کوچک از عوامل مهم توسعه‌ی منطقه‌ای و ملی شناخته می‌شود. شهرهای کوچک با تامین امکانات شغلی، تجاری، آموزشی و بهداشتی در نقش مراکز توزیع عمل می‌کنند و به

عنوان بازار تولیدات کشاورزی حوزه‌های روستایی، بخشی از منطقه را به تحرک اقتصادی- اجتماعی می-
رسانند(شکویی، ۱۳۸۰:۴۱۴).

دلایلی که اهمیت شهرهای کوچک را درسیاست‌گذاری‌های توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی کشورهای درحال توسعه بیان می کند و نقش آنها را در توسعه‌ی ملی و منطقه‌ای پر اهمیت می سازد را می توان به شرح زیر بیان کرد. نخست اینکه شهرهای کوچک و میانی، مراکز شهری هستند که اغلب جمعیت روستایی و نیز اغلب موسسات روستایی با آنها در تعاملند. عامل دوم به نقش سیاسی این شهرها مربوط می شود. سطوح زیر منطقه‌ای اداره‌های دولتی معمولاً در شهرهای کوچک و متوسط استقرار دارند. از طریق این مراکز شهری است که نیازها و اولویت های زیر منطقه‌ای سازماندهی می‌شوند و سیاست‌ها و تخصیص منابع در سطوح بالای دولتی را تحت تاثیر قرار می دهند. سوم اینکه برخی از این شهرها نقش مهمی در اولویت‌های ملی دارند یا می-توانند داشته باشند. به عنوان مثال ، اهداف ملی چون افزایش تولید یا بهره‌وری کشاورزی یا جایگزین کردن واردات غذایی با تولیدات محلی، افزایش سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها، خدمات و تسهیلات واقع در حوزه‌ی خدمات رسانی شهرهای کوچک و میانی را طلب می کند. دلیل چهارم برای تقویت و توجه به این گونه شهرها مربوط به سیاست‌های درازمدتی است که منجر به کاهش تمرکز ناخواسته‌ی جمعیت، صنایع، خدمات و ادارات دولتی در یک یا چند مرکز شهری بزرگ می شود. عامل پنجم به قابلیت ایفای نقش مهم شهرهای کوچک در مدیریت گسترش شهری در درون مناطق شهری بزرگ برمی گردد(Hardoy and satterthwaite,1986:6-9).

با این وجود شهرهای کوچک به عنوان یکی از عناصر مهم سیستم‌های منطقه‌ای در شکل دهی ثبات و تحقق اهداف کلی سیستم عمل می‌کنند. شهرهای کوچک در تعامل با کوچکترین عنصر سکونتگاهی یعنی روستاها و شهرهای میانی در تعامل با بزرگترین شهر در سطوح ملی و منطقه‌ای نقش مهمی را در توسعه و توازن‌های منطقه‌ای نظیر تثبیت جمعیت، فعالیت‌ها و سرمایه در فضای ملی کشور ایفا می‌کنند. در مورد شهر داراب با توجه به مطالعات صورت گرفته، با وجود پتانسیل بالای این شهر در توسعه‌ی منطقه و موقعیت قرارگیری این شهر در بین دیگر شهرهای استان و فاصله‌ی مناسب آن تا شهر شیراز ، متأسفانه تحقیق یا پژوهش خاصی با این عنوان صورت نگرفته و بیشتر مطالعات و پژوهش‌ها در این شهر حول محور طرح‌های شهری صورت گرفته است.

۳-۱- سوالات اصلی تحقیق

در این تحقیق سوالات مهم و اساسی بسیاری می‌تواند مطرح شود که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱- آیا شهر کوچک داراب در تعادل بخشی فضایی جمعیت در سطح منطقه سهمی دارد؟

۲- آیا شهر کوچک داراب می‌تواند به توسعه اقتصادی منطقه کمک نماید؟

۴-۱- فرضیه‌های تحقیق

فرضیه عبارت است از حدس معقول و یا گمان مبتنی بر مدارک موجود و در واقع مبین یک رابطه احتمالی (نه قطعی و حتمی) میان یک یا چند متغیر می‌باشد (شکویی، ۱۳۷۴: ۸۷).

با توجه به مطالب گفته شده، سوالات مطرح شده و مطالعات انجام پذیرفته فرضیات این تحقیق به شرح زیر بیان می‌گردد:

۱. به نظر می‌رسد شهر داراب توانسته است در تعادل بخشی فضایی منطقه موفق عمل کند.

۲. به نظر می‌رسد شهر داراب، نقش تعیین کننده‌ای در توسعه اقتصادی منطقه دارد.

۵-۱- اهداف تحقیق

به طور کلی هدف از این تحقیق، شناخت قابلیت‌ها و ظرفیت‌های شهر داراب به عنوان یک شهر کوچک در ارائه خدمات و امکانات بهتر و تاثیر آن بر توسعه منطقه، ارائه راهکارهای مناسب اجرایی و سازماندهی نظام جمعیت و فعالیت در این شهر کوچک برای رسیدن به تعادل و توازن منطقه‌ای.

۶-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق

در ایران شبکه‌ی شهری عملکرد سلسله مراتبی نداشته و شمار کانون‌های زیستی، توزیع فضایی و حجم جمعیتی آن‌ها از یک نظام کارکردی سلسله مراتبی تبعیت نمی‌کند و شبکه‌ی شهری همچنان در جهت تمرکزگرایی در حال تحول است (نظریان، ۱۳۷۲: ۸۲). بروز نابسامانی در حوزه‌های روستایی، مهاجرت بی‌رویه‌ی جمعیت از نقاط کوچک به سمت نقاط بزرگ و یا مستقیماً به نقاط توسعه یافته‌تر را تشویق نمود و در بردار زمانی، باعث رشد شتابان شهرهای بزرگ و تشدید نابسامانی گردید. مسائلی که در این رابطه می‌توان ذکر نمود

به شرح زیر می باشند: ۱. عدم تعادل کلی در ساختار فضایی کشور و قطبی شدن فضا ۲. فقدان حلقه‌های واسط کارا و کافی، برای پیوند اندام‌وار میان مراکز اصلی و کانون‌های پراکنده و کوچک در سازمان فضایی در مقیاس محلی، منطقه‌ای و ملی ۳. عدم وجود زیرساخت‌های ناچیز موجود، متناسب با جایگاه ساختاری- کارکردی هر مرکز و ارتباطی که با نقاط پیرامونی خود دارا است ۴. عدم وجود سلسله مراتب فضایی منطقی متأثر از موارد یاد شده. این موارد در کنار یکدیگر، منجر به پدید آمدن وضعیت موجود، افزایش تعداد روستاهای خالی از سکنه، گسترش بیکاری و مهاجرت‌های بی‌رویه به ویژه در مورد قشر جوان، بروز عدم تعادل‌های اکولوژیکی، کمبود امکانات و خدمات آموزشی، بهداشتی، درمانی و غیره گشته است. علاوه بر آن وجود چنین ساختاری، در حال حاضر مشکلات فراوانی را به خصوص از جهت افزایش هزینه‌های دسترسی به تسهیلات و خدمات مورد نیاز و صرف وقت و انرژی بیشتر فراروی ساکنین منطقه قرار داده است.

با این وجود، تحقق توزیع فضایی مناسب و نحوه استقرار خدمات جهت دسترسی معقول ساکنین منطقه و کاهش تفاوت‌های درون منطقه‌ای، به وسیله‌ی طراحی یک ساختار مشخص و تعریف شده از حوزه‌ها و کانون- های روستایی مبتنی بر سلسله مراتب، ضروری به نظر می‌رسد. در این صورت، تمامی کانون‌ها حتی نقاط کوچک، در قالب مجموعه‌ای همگن روستایی بعنوان کوچکترین واحد تقسیمات کالبدی، بستری مناسب برای هرگونه برنامه ریزی فراهم نموده است.

در کشورهای جهان سوم، با توجه به ضرورت توسعه‌ی یکپارچه، تحلیل وابستگی سکونتگاه‌های انسانی در سطوح منطقه‌ای، در هر برنامه و طرح شهری- منطقه‌ای، اساس کار محسوب می‌شود، زیرا در این کشورها هدف نهایی از تحلیل سیستم‌های منطقه‌ای، توزیع مطلوب جمعیت و توسعه‌ی اقتصادی- اجتماعی در سطوح ناحیه‌ای است. بنابراین در کشورهای در حال توسعه، حوزه‌های روستایی شهرهای کوچک منطقه با شرایط عقب مانده باید در مسیر توسعه قرار گیرند و از خدمات بازاریابی، تامین امکانات صنایع کوچک روستایی، دریافت خدمات مورد نیاز و انتقال سالم مواد تولیدی به کارخانه و بازار، بهره‌مند شوند. علاوه بر موارد یاد شده طرح و بررسی کارکردهای شهرهای کوچک، جزئی مهم و اصلی از اجزای مطالعات توسعه‌ی یکپارچه‌ی منطقه‌ای است و باعث توزیع فضایی نامتعادل جمعیت در پهنه‌ی ملی و منطقه‌ای، مهاجرت‌های برنامه‌ریزی نشده یا بدون کنترل و مشکل زا از نقاط روستایی به شهرهای بزرگ خواهد شد.

با توجه به شلوغی بیش از حد شهرهای بزرگ و مشکلات ناشی از آن و هزینه‌ی گزاف احداث شهرهای جدید در ایران و عدم موفقیت کامل آن‌ها و همچنین تقویت شهرهای اقماری که خود در دراز مدت منجر به تمرکزگرایی شهری و فشار بیشتر بر ما در شهر می‌شود، احداث شهرهای کوچک و پرداختن به این شهرها ضرورتی اجتناب ناپذیر می‌باشد. (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰: ۱۴۷).

با این وجود شهرهای کوچکی نظیر داراب دچار نابسامانی در روند رشد و تحول عملکردی خود در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هستند که شناخت کارکرد شهرهای کوچک به منظور رفع نقاط ضعف و تقویت زیرساخت‌ها ضروری به نظر می‌رسد. به علاوه نابسامانی در ارتباط بین شهرهای کوچک با حوزه‌های نفوذ خود از نکات بارز این گونه شهرها می‌باشد. در این پایان‌نامه سه نکته قابل توجه است: ۱. مطالعه موردی در این پایان‌نامه شهر داراب می‌باشد. ۲. منطقه مورد مطالعه، پنج شهرستان از جنوب شرق استان فارس (داراب، زرین-دشت، فسا، استهبان، جهرم) که دارای مسیرهای ارتباطی مستقیم با شهر داراب هستند، در نظر گرفته شده است. ۳. به جهت این‌که شهرستان شیراز به عنوان تنها شهر میلیونی در استان فارس می‌باشد، به عنوان کلان-شهر بر روی دیگر شهرهای استان نیز تاثیرگذار است لذا از این شهرستان به عنوان یک شاخص برای مقایسه با شهرهای منطقه و تعیین پدیده نخست شهری استفاده شده است.

۷-۱- پیشینه‌ی تحقیق

۱-۷-۱- منابع فارسی

۱) زهره فنی (۱۳۷۵)، در رساله‌ی دکتری خود تحت عنوان نقش شهرهای کوچک در توسعه‌ی منطقه‌ای استان خوزستان را به صورت موردی بررسی نموده است. این رساله به بررسی وزنی شهرهای کوچک در راهبردهای توسعه‌ی منطقه‌ای، کارکرد شهرهای کوچک در توسعه، شناخت منطقه‌ی مورد مطالعه و نظام و شبکه‌ی شهری، تحلیل نقش شهرهای منتخب و تحلیل نقش شهرهای کوچک در سطح محلی می‌پردازد.

۲) مقاله‌ای نیز در سال ۱۳۷۵ توسط آقای دکتر اصغر نظریان تحت عنوان «جایگاه شهرهای کوچک در سازماندهی فضایی و توسعه ملی (مورد: استان زنجان) منتشر گردیده که در نتیجه‌گیری، استان زنجان بعنوان الگوی ناموفق در جهت‌گیری به سوی توسعه و گسترش شهرهای کوچک شناخته شده البته در این مقاله بیشتر از نظر جمعیتی به بررسی شهرهای کوچک پرداخته شده است